

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д-р Снежана Христова Николова

относно дисертационен труд на тема „Емоционални и социални аспекти на училищната готовност и адаптация: специфика при деца с хиперактивност и дефицит на вниманието”

за присъждане на образователна и научна степен „доктор” в област на висше образование 1. Педагогически науки, професионално направление 1.2. Педагогика (Предучилищна педагогика)

Докторант: Стратигула Димитриус Парису

Научен ръководител: проф. дн Розалина Пламенова Енгелс-Критидис

Общо представяне на процедурата и докторанта

Със заповед на Ректора на Софийски университет „Св. Климент Охридски” № РД 38-113/22.02.2021 г. съм определена за член на научно жури по процедурата за присъждане на ОНС „доктор” на Стратигула Димитриус Парису, редовен докторант по професионално направление 1.2. Педагогика (Предучилищна педагогика) с обучение на английски език. На първото заседание на научното жури, проведено на 26.02.2021 г. съм определена за рецензент.

Дисертационният труд е обсъден на заседание на катедра „Предучилищна и медийна педагогика” и насочен за откриване на процедура за защита.

Докторант Парису е представила всички документи на електронен и хартиен носител, необходими за защитата на дисертационния си труд, съгласно изискванията на ЗРАСРБ и Правилника за приложението му и според Правилника за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности в Софийски университет „Св. Климент Охридски”. Приложени са три публикации.

През 1996 г. Стратигула Парису се дипломира в университета в гр. Янина, Гърция като филолог. През 2011 г. получава диплома по педагогика от университета в гр. Крайова, Румъния. През 2012 г. завършва магистърска програма по Специална педагогика, а през 2018 г. – се дипломира като магистър по публична администрация в Софийски университет „Св. Климент Охридски“. До февруари 2021 г. е редовен докторант с обучение на английски език към катедра „Предучилищна и медийна педагогика”, ФНОИ. Отчислена е с право на защита.

Получава сертификат за посещение на едногодишен семинар по специално образование (от Националния и Каподистрианския университет в Атина, Гърция в периода 2009 – 2010 г.). Притежава сертификати за брайлова грамотност (2009 г.), за жестов език (2012 г.), за ИТ компетентност (2013 г.) и др.

Има професионален опит в областта на специалното образование (2013 – 2016 г.) и на конвенционалното образование. От ноември 2018 г и към момента работи в областта на публичната администрация като секретар в болнично заведение. Владее на високо ниво английски и румънски език.

Актуалност на тематиката

Дисертационният труд на Стратигула Парису е посветен на тема с особена значимост за педагогическата практика в последните години. Синтезирано са представени ключови проблеми на детското развитие – социална и емоционална готовност и адаптация на децата към училище. Предучилищното образование е призвано да създава условия за ранно детско развитие, за придобиване на компетентности за успешно преминаване на детето към училищно обучение. От особена значимост е създаването на оптимални възможности в детската градина за повишаване на училищната готовност на децата.

Основният замисъл на разработката се свежда до проучване как децата със синдром на дефицит на внимание и хиперактивност (СДВХ) се справят с адаптацията към изискванията при постъпване за първи път в училище, как се чувстват и доколко разпознават и контролират емоциите си. Тези деца се нуждаят от специално отношение и непрекъснати външни стимули. Типичното за тях нарушение на поведението, на концентрацията на вниманието, двигателното безпокойство предизвикват значителни затруднения в процеса на адаптирането им към училище и в процеса на обучението им. Присъствието на деца и ученици със СДВХ в общообразователните детски градини и училища налага преразглеждане на конвенционалните политики и оптимизиране на образователните инструменти.

В този контекст, представената проблематика оценявам като интересна и дисертационна, с необходимата практическа насоченост и със заявка за реални приноси в прецизирането на иновативни образователни стратегии.

Характеристика на дисертационната разработка и оценка на съдържанието

Представеният за рецензиране дисертационен труд съдържа 265 компютърни страници, от които 218 страници са за основния текст, с включени 18 таблици и 20

диаграми. Приложени са 39 страници библиография с общо 358 източника, съответно – 326 заглавия на английски език и 32 заглавия на гръцки език. Включени са 8 страници с 3 основни приложения: Приложение 1 – Тест за психологическа оценка за родители (Диагностична рейтинг скала за СДВХ на Vanderbilt) съдържащ 55 въпроса и 4 варианта за отговор; Приложение 2 – Въпросник за готовност за училище (Въпросник на Болдуин въз основа на докладите на родителите за училищната готовност на малките деца), състоящ се от няколко части: възприятия на родителите (относно здраве и физическо развитие, социално и емоционално развитие, общи познания), родителско поведение (относно здраве и физическо развитие, социално и емоционално развитие, подходи към ученето, комуникация, общи познания) и кратък индекс за ранни умения и подкрепа (BESSI) за учители, състоящ се от 30 въпроса с 4 варианта на отговор; Приложение 3 – Въпросник за приспособяване към училище (доклад за родители с 18 въпроса и 5 варианта за отговор) и Рейтингова скала за мнението на учители относно приспособяването към училище (16 въпроса в 4 категории с 5 варианта за отговор).

В съдържателно и количествено отношение представеният дисертационен труд отговаря на изискванията за докторска дисертация.

В структурно отношение разработката се състои от въведение, шест глави, заключение, препоръки, библиография и приложения.

Във въведението се обосновава значимостта на темата и е представен мотивът за избор на дисертационния проблем.

В първите три глави многоаспектно и в логична последователност е осъществен теоретичен обзор на различни концепции за готовността за училище, на фактори (като семейство, учители, училищна среда) за социално-емоционална адаптация на децата с типично развитие и със СДВХ.

Първа глава, „Дискутиране и анализ на терминологията“ съдържа четири параграфа. В *първи параграф* се анализира концепцията за социално-емоционалното развитие от гледна точка на училищната готовност. Прави се разграничение и съпоставка между социално-емоционалното развитие и социално-емоционалната компетентност като основен фактор за готовността на децата за училище.

Във втори и трети параграф вниманието специално се насочва към дефиниции и концепции за готовността за училище и за приспособяването и училищната адаптация. Подчертава се значимостта на фактори като: физическо и емоционално развитие, социална компетентност, комуникативни умения, когниция,

обща познания за формиране на адаптивно поведение и готовност за училище. Изтъкват се схващания за важността на семейните фактори и ролята на семейството в процеса на подготовката на детето за справяне в училище и развитие на потенциалът му. Много компетентно и точно се прави съпоставка между училищната готовност и готовността за учене.

В *четвърти параграф* се дефинира СДВХ и са представени особеностите на нарушението. Посочени са диагностичните критерии и е разгледана симптоматиката на синдрома. Изведени са важни въпроси, отнасящи се до подготовката и адаптацията на учениците със СДВХ към училище. Описани са проблемите с които се сблъскват тези учениците в училище и проявите на агресия, гняв, несигурност и стрес.

Във *втората теоретична глава* се предлага компетентен анализ на ролята на семейството за успешна социално-емоционална готовност на децата от детската градина и за адаптация на учениците в началното училище. Изтъкнати са измеренията на родителско поведение, съотносими към адаптацията на децата към училище и към социално-емоционалното им обучение и когнитивно развитие (родителска топлина и чувствителност, подкрепа, активно участие в ученето). В отделен параграф, в аналогичен порядък е представена и ролята на родителите на ученици със СДВХ за социално-емоционална им готовност и адаптация към училище. Акцент е поставен на връзката между родители и деца, на конфликтните ситуации и повишените нива на родителски стрес.

Трета глава на дисертационната разработка е посветена на ролята на средата в детската градина за успешна социално-емоционална готовност и адаптация на децата към детската градина и към училище. В отделни параграфи е описана ролята на средата в детската градина по отношение развитието на социална готовност, на емоционална готовност и адаптация, съответно към детската градина и към училището. Според мен, тук е представена същината на разглеждания проблем, отделено е място на множество съображения, кореспондиращи пряко с него. Проследено е функционирането на детето в детската градина и значението на връзката учител – дете и дете – дете за емоционалното, социалното и когнитивното развитие на децата и възможността за ранно приспособяване към училище. Цитирани са редица изследвания, установяващи затрудненията при адаптация към средата и връстниците, които децата със СДВХ демонстрират. В тази връзка се подчертава изключителната важност на позитивното и подкрепящо отношение учител – дете за постигане на социално и емоционално развитие. Логично е изведена ключовата положителна

значимост на учебната програма, съответстваща на спецификите на децата със СДВХ, позволяваща намаляване на проблемното поведение и увеличаване на ангажираността на учениците със задачи, съобразени с техните възможности. Посочена е и необходимостта от силна връзка между учител и ученик, както и от ефективни стратегии за проактивно управление на поведението и на самоконтрола.

Особено ценно за практиката е обобщеното представяне на образователните инструменти за успешна социално-емоционална готовност и адаптация към училище на децата със СДВХ в *четвърта глава*. Детайлно и с вещина са очертани базисни образователни инструменти, които се използват в детската градина (стратегии за модифициране на поведението, самоуправление и самоконтрол, насочени към дефицитите на уменията, а не върху представянето, както и модели за подражание за обучение на социални умения в естествена среда) и в първи клас в училище (техники за управление на поведението – структура на класната стая, модификации на преподаването, интервенции от връстници, токенова икономика и самоуправление). С особено внимание, в това изследователско поле, авторът е подходил към обективизиране на принципите при проектиране и изпълнение на училищните интервенции за ученици със СДВХ – балансиран планове с проактивни и реактивни поведенчески интервенции; проектиране, оценка и модификация на интервенциите и наличие на медиатори в подкрепа на учителите. В това отношение са посочени публикувани проучвания на автори и програми, които се прилагат от последното десетилетие на ХХ век и началото на ХХІ век. Докторант Парису стига до заключението, че осигуряването на положителна подкрепа в отговор на адаптивното поведение е ефективна стратегия за ученици от първи клас със СДВХ.

Особен интерес представлява *последният параграф* на тази глава, в който коректно и в детайли се описва образователната програма за подобряване на социално-емоционалната готовност и адаптация към училище при 5 – 8-годишни деца със СДВХ. Според автора, тази програма, базирана на художествено-творчески активности би подпомогнала и улеснила адаптирането на децата към училище. Нещо повече, Парису приема, че използването на художествено творчество може да развие социална и емоционална готовност и адаптация и може да помогне при управлението на симптомите на дезадаптация на всички нива на проява. Предложената програма е надеждна и ефективна в перспектива. Заложените дейности в своята цялост (в първа и втора част на програмата) се фокусират върху предотвратяването на проблемите с адаптацията.

Дизайнът на изследването е представен в *пета глава*. В нея адекватно са дефинирани целта и задачите на изследването. Много добре са формулирани водещата хипотеза и осемте подхипотези, които са релевантни на поставените задачи.

Коректно са посочени организацията и инструментариума на изследването, както и участниците в него – общо 40 деца, от които 21 момчета и 19 момичета, на възраст между 5 – 6,9 години (през първата година от проучването), разделени на две групи (ЕГ и КГ) по 20 деца. Всяка от групите включва по 10 деца със СДВХ и 10 – с типично развитие.

Изследването се провежда от докторанта, който е основният координатор на авторската образователна програма. Тази образователна програма е апробирана в класна стая, създадена в извънкласен център на Църквата в Едеса, Гърция. Програмата е разделена на две части, като първата част е приложена през последните месеци на детската градина, а втората част – в първите три месеца на първи клас. В изследването участват едни и същи деца.

В края на пета глава подробно са представени етапите по изпълнение на образователната програма и подобрите методи за реализиране на изследването. През първия етап (март 2018 г. до края на май 2018 г.) се провежда първа част от образователната програма в детската градина „Художествено творчество при деца със и без СДВХ за училищна готовност”. Тя включва 10 дейности, времето на всяка от които е лимитирано от 30 минути до един час, в зависимост от дейността. Подбраните изследователските методи, използвани за доказване на работните хипотези за първата част от авторската образователна програма са: Диагностична рейтинг скала за СДВХ на Vanderbilt ADHD, Въпросник на Baldwin въз основа на докладите на родителите за училищната готовност на малките деца и Кратък индекс за ранни умения и подкрепа (BESSI).

През втория етап (септември 2018 г. до декември 2018 г.) се провежда втора част от образователната програма „Художествено творчество при деца със и без СДВХ за приспособяване към училище”. Тя включва 10 дейности, времето на всяка от които е лимитирано от 30 минути до един час, в зависимост от дейността. Подбраните изследователските методи, използвани за доказване на работните хипотези за втората част от авторската образователна програма са: диагностичната рейтинг скала на Vanderbilt ADHD (VARDS), попълнена само от учителите на децата; Приспособяване към училище – родителски доклад (преработен) (Fast Track project, 2011), попълнен от двамата родители (майка и баща) и Кратката форма на скалата за оценяване от

учители за училищното приспособяване, конструирана от Betts and Rotenberg (2007) попълнена в началото и в края на част 2 от 200 учители на първи клас.

Анализът и интерпретацията на получените резултати и последвалите на тази база констатации са направени в *шеста глава*. Първичните данни са илюстрирани чрез таблици и диаграми. Те са анализирани и обобщени съобразно целта и заявените хипотези. Спецификата на дисертационния труд определя логиката, според която следва представянето на резултатите от проведения експеримент. Последователно са представени първоначалните констатации от отговорите на предварителния тест за наличие на СДВХ и оценката за готовност за училище (на родители и учители от детските градини); от наблюденията на децата по време на прилагането на първата част от програмата и последвалата преоценка на училищната готовност (по преценка на родители и учители). Следва представянето на резултатите от втората част на изследването – констатации от оценката за наличие на СДВХ и приспособяване към училище (според оценката на родители и учители на учениците от първи клас), от наблюденията на учениците по време на прилагане на втората част от програмата и последвалата преоценка за приспособяване към училище след приключването на програмата.

Умело и професионално докторантът представя разликите, включени в експерименталния анализ. Осъществен е и сравнителен анализ между двете групи изследвани лица и между резултатите на групите в началото и в края на експеримента. Интерпретацията на данните е извършена компетентно. Изводите по водещата хипотеза и отделните подхипотези произтичат от проведеното изследване. Заключение е смислово обобщение на представените от докторанта констатации и сериозна база за направените препоръки.

Докторантът стига до заключението, че децата със СДВХ, участвали в специфичната образователна програма за художествено творчество показват почти равни нива на приспособяване към училище, в сравнение с децата без СДВХ от същата група и по- високи нива на приспособяване към училище в сравнение с децата със СДВХ в контролната група. Това провокира размисли върху необходимостта от създаването на нови подходящи инструменти за развитието на социално-емоционална компетентност за успешна адаптация на посочената категория деца и ученици към образователната среда (детска градина или училище).

Приноси на дисертационния труд

Получените резултати от изследването стоят в основата на изведените

приноси на автора, които са полезни както за педагогическата практика, така и за нови научни изследвания в тази област. Докторант Парису представя шест теоретични и практически приноса.

Като основни *приноси от теоретична гледна точка* можем да открием:

- ✓ Осъществено е дефиниране на термините „социално-емоционална училищна готовност” и „адаптация към училище” чрез разкриване на тяхното значение по отношение на: спецификите на деца с типично развитие и със СДВХ, педагогическото взаимодействие в детската градина и първи клас и ролята на семейството в този процес;

- ✓ Представено е значението на социално-емоционалното развитие на децата за готовността и адаптацията им към детската градина и училище (със специален фокус върху децата със СДВХ).

Основни *практико-приложни приноси* са:

- ✓ Приложена е в практиката авторска образователна програма от дейности, свързани с художествено творчество, насочена към подобряване на социално-емоционалната готовност и приспособяване към училище за деца с типично развитие и със СДВХ;

- ✓ Приложен е набор от изследователски методи и диагностични инструменти за изследване на социално-емоционалната училищна готовност и приспособяване към училище, които биха могли да бъдат използвани и в бъдещи изследвания.

Солидаризирам се с формулираните от докторанта изводи.

Критични бележки и препоръки:

- ✓ Считам, че мястото на приносите на автора е в дисертационния труд, те не трябва да присъстват сам в автореферата.

- ✓ Качественият анализ на част от получените експериментални данни би могъл да бъде по-обстоятелствен.

- ✓ В представения за рецензиране дисертационен труд е заложена интересна идея, която може да се използва в педагогическата практика. *Препоръчвам* на докторант Парису да се насочи към представяне на авторските резултати както в научни списания, така и в рамките на международни научни форуми.

Въпросите ми са:

- ✓ Смятате ли, че авторската образователна програма, базирана на художественото творчество, която е предложена в дисертационната разработка, може

да стане част от инструментариума на общообразователните учители, които работят с ученици със СДВХ? Съществуват ли обективни условия за това?

✓ Има ли съществени разлики в отношението към предлаганата авторска образователна програма при децата с типично развитие и със СДВХ?

Автореферат и публикации

Авторефератът е разработен на 52 страници. Логически добре е структуриран и напълно съответства на дисертационната разработка като я представя по подходящ начин, отразявайки значимите моменти, основните резултати и приносите от проведеното изследване.

Публикациите, съпровождащи дисертационната разработка са 3 – една самостоятелна и две в съавторство с научния ръководител. Публикувани са в сборници от докторантски четения, организирани от ФНПП и в сборник от докторантска конференция „Млади изследователи” на Софийски университет „Св. Климент Охридски” в периода 2016 – 2018 г. Всички са по темата на дисертационния труд, посветени на децата със СДВХ и спецификата на подготовката и приспособяването им към училище.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Представеният за рецензиране дисертационен труд, разработен от докторант Парису, отговаря на изискванията за написване на подобен род научни трудове. На основата на достойнствата на предложения дисертационен труд, на коректно направения анализ, изводи и препоръки, на констатираните приноси, давам своята положителна оценка за проведеното изследване и постигнати резултати. Предлагам на почитаемото Научно жури да присъди образователната и научна степен „доктор” на Софийски университет „Св. Климент Охридски” в област на висше образование 1. Педагогически науки, Професионално направление 1.2. Педагогика (*Предучилищна педагогика*) на **Стратигула Димитриус Парису**.

18.03.2021 г.

гр. Шумен

проф. д-р Снежана Николова